

Studium przypadku 4.

Opracowanie: Wojciech Gorczyca

Warszawa, 2026

Raport opracowano w ramach projektu Model wykorzystania muzyki tradycyjnej w rozwoju kapitału społecznego małych miejscowości finansowanego w ramach KPO dla Kultury. Prace prowadzone były w 6 różnych środowiskach lokalnych, w których występują zróżnicowane modele funkcjonowania inicjatyw lokalnych związanych z muzyką tradycyjną. Badania realizowano od października do końca grudnia 2025 roku. W poszczególnych lokalizacjach można mówić o zróżnicowanej dostępności informatorów, nastawieniu do udziału w badaniu, a także o bardzo różnorodnym podejściu do kwestii muzyki tradycyjnej. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w poszczególnych raportach. Dziękujemy wszystkim osobom, które postanowiły podzielić się z nami swoją wiedzą, doświadczeniem oraz życzliwie wsparły badaczki i badaczy w pracy terenowej.

*Sfinansowane przez Unię Europejską
NextGeneration EU*

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

1. Opis przypadku – wprowadzenie etnograficzne.

Analizowany obszar stanowi przykład specyficznego subregionu kulturowego, usytuowanego w strefie przejściowej między obszarami góorskimi a nizinnymi. Rys historyczny obszaru, charakteryzujący się obecnością zamożnej warstwy chłopskiej, ukształtował silne poczucie tożsamości lokalnej, manifestowane poprzez bogatą kulturę materialną (stroje, architektura) oraz wysoki poziom kapitału symbolicznego mieszkańców.

Oś tematyczną kultywowanej tradycji wyznacza cykl roczny oraz obrzędowość rodzinna, ze szczególnym uwzględnieniem widowiskowego folkloru weselnego oraz zimowych zwyczajów kolędniczych o charakterze performatywnym. Repertuar muzyczno-taneczny wyróżnia się dominacją form o żywiołowej motoryce, wymagających od wykonawców nie tylko biegłości technicznej, ale przede wszystkim zdolności improwizacji. Istotnym komponentem niematerialnym jest również bogata tradycja pieśniowa, obejmująca zarówno repertuar nabożny, jak i przyśpiewki o funkcji ludycznej i satyrycznej, stanowiące żywy komentarz do rzeczywistości społecznej.

„Bo nawet nagraliśmy, ja byłem operatorem, nagraliśmy regionalne wesele. [...] W końcu żeśmy stworzyli wszystko autentycznie, tradycyjnie, tak jak to było dawniej, na podstawie wywiadu, na podstawie badań. [...] Tutaj żeśmy nagrali kilka płyt [...] też takie edukacyjne typu zwyczaje, „wiązowiny”, „zwoziny”, „zmówiny”, takie jakby zwyczaje ludowe, które dawniej funkcjonowały po prostu.”

Współczesna struktura społeczna, mimo postępujących procesów modernizacji, atomizacji i cyfryzacji, wykazuje zachowanie silnych więzi wewnątrzrodzinnych i sąsiedzkich. Obserwujemy tu transformację od tradycyjnej wspólnoty sąsiedzkiej (gdzie muzykowanie było elementem życia codziennego i prac polowych) ku wspólnocie celowej, zjednoczonej wokół instytucji kultury i świadomego wyboru tożsamościowego. Zjawisko nie nosi znamion rekonstrukcji historycznej ("skansenu"), lecz stanowi formę kultury żywej. Kluczowym wyróżnikiem badanego przypadku jest dbałość o zachowanie specyficznej manieri wykonawczej – unikalnego stylu muzykowania i tańca, opartego na improwizacji, wariacyjności i bezpośredniej interakcji między muzykiem a tancerzem, stojącego w opozycji do sformalizowanej edukacji muzycznej opartej na zapisie nutowym. Najlepiej opisuje to żywe wspomnienie jednego z muzyków:

“My, żeśmy tam później zostali zaproszeni, był jakiś taki koncert jubileuszowy, muzycy po konserwatorium, no i siadamy [...] Muzycy wychodzą, nuty, stojaki, światełka i grają. Dopasowali sobie jakieś tam te wariacje do tej [naszej] linii melodycznej. Sami tą muzykę dopracowali, ale to brzmiało tak, jak brzmiało po prostu. Było to po prostu takie sztuczne i zawsze tak samo.”

2. Charakterystyka interesariuszy.

Analiza sieci interesariuszy ujawnia efektywną synergię między sektorem publicznym, systemem oświaty a oddolnym aktywizmem społecznym. Funkcjonowanie tego ekosystemu opiera się na następujących filarach:

Liderzy o kompetencjach heterogenicznych.

Istotnym czynnikiem sprawczym są liderzy lokalni, z wiodącą rolą jednego z nich - dyrektora regionalnego ośrodka kultury. Jest on centralnym punktem łączącym sferę artystyczną, administracyjną, a w przeszłości nawet polityczną (radny powiatu). Umocowany w historycznym dziedzictwie rodziny i podtrzymywany z ogromną dynamiką i zaangażowaniem autorytet tej postaci, stanowi główny fundament silnej pozycji zespołu i jego ciągłej aktywności na wysokim poziomie.

Inni łączą aktywność zawodową w sektorach niezwiązanych z kulturą (np. rolnictwo, usługi, inżynieria, edukacja) z rolą depozytariuszy tradycji:

„Ja tutaj po południu, tylko mogę, żeby jakoś funkcjonować, muszę też pracować. Pracuję, tak powiedziałem, mój zawód podstawowy to jest elektronik. Pytają: jaki masz zawód? Jak jestem tutaj, to ci mówię choreograf. A jak idę do roboty, to elektronik. Bo co mam powiedzieć?”

Ich legitymizacja w społeczności nie wynika z nadania administracyjnego, lecz z wysokich kompetencji kulturowych (mistrzostwo instrumentalne, znajomość gwary) oraz autorytetu osobistego. Kluczową grupę stanowią tu także nauczyciele-pasjonaci, którzy wprowadzają elementy folkloru do przestrzeni szkolnej nie jako "akademię", lecz codzienną praktykę.

Rola samorządu i instytucji kultury.

Lokalny ośrodek kultury pełni funkcję nie tylko sieciującą, ale przede wszystkim sprawczą. Stanowi on instytucjonalny "dom" dla wiodącego zespołu muzyczno-tanecznego, który dzięki wieloletniemu dorobkowi pełni rolę kluczowego "strażnika tradycji" i wzorca dla mniejszych grup. Choć delegowanie zadań liderom lokalnym (np. kołom gospodyń wiejskich, inicjatywom oddolnym, czy nawet tzw. "prowodyrom" składników wydarzeń kulturowych) buduje współodpowiedzialność, to fundamentem funkcjonowania ekosystemu pozostają aktywności organizowane bezpośrednio przez ośrodek. Przykładem tego jest realizacja najważniejszych wydarzeń - cyklicznych imprez o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym, które służą podtrzymaniu żywotności tradycji oraz widowisk rekonstruujących dawne obrzędy wiejskie.

„Głównie to wszystko się opiera tu przy ośrodku u nas... No, KGW teraz też prężnie działa. Też teraz zadbają o stroje. Ale trzeba było ich tego nauczyć [...] To też zaczęło się odbudowywać i też trzeba było zadbać. O co? O to, żeby one wyglądały tradycyjnie. No, bo zaczęły też brać z innych kultur. [...] I dostały ochrzan [...]. Macie zdjęcia, które pokazują, jak KGW wyglądało w latach 40-tych, proszę takie stroje poszyć. Zadbać o tę kulturę, bo za chwilę wszystko się nam pozmienia.”

Format "Szkółek ginących zawodów" (w tym "muzykowania ludowego"), choć finansowany ze środków samorządowych, to operacyjnie wdrażany i koordynowany przez instytucję kultury. Należy dodać, że działalność zespołów działających w miejscowości została już kilkakrotnie utrwalona w formie nagrań audio i wideo, co pozwala na zachowanie wzorców wykonawczych dla przyszłych pokoleń. To właśnie te działania, łączące stabilność mecenatu publicznego z merytorycznym nadzorem ośrodka, zidentyfikowano jako krytyczne dla zachowania ciągłości przekazu.

Integracja edukacji formalnej z przekazem tradycji.

Unikalnym rozwiązaniem jest ścisła integracja szkoły podstawowej z ruchem folklorystycznym. Istnienie zespołu dziecięcego bezpośrednio w strukturach szkoły (a nie tylko w domu kultury) zapewnia ciągłość rekrutacji i naturalizuje kontakt z tradycją od najmłodszych lat, niwelując barierę wstydu.

3. Mechanizmy transmisji kulturowej.

Proces podtrzymywania ciągłości tradycji realizowany jest poprzez trzy uzupełniające się mechanizmy:

Metoda mistrzowska w formule instytucjonalnej.

Najważniejszym mechanizmem jest sformalizowany program "szkółek muzykowania", finansowany ze środków publicznych, który umożliwia darmową naukę gry na instrumentach tradycyjnych. Jest to świadomy zabieg metodyczny, umożliwiający transmisję unikalnych cech stylistycznych (manieri, ekspresji, rytmiki), niemożliwych do precyzyjnego zapisu w notacji klasycznej. Gwarantem autentyczności przekazu są lokalni mistrzowie.

Renaturalizacja symboliki w przestrzeni publicznej.

Zaobserwowano proces podtrzymywania lub przywracania tradycji: muzyki, tańca i stroju regionalnego do sfery publicznej i oficjalnej (reprezentacyjnej), wykraczający poza kontekst sceniczny. Liderzy opinii (wplywowi mieszkańcy, kadra pedagogiczna szkoły) angażują się wykonawczo i używają elementów stroju jako ubioru reprezentacyjnego podczas uroczystości religijnych, państwowych czy szkolnych. Strategia "ubierania się, a nie przebierania" normalizuje folklor w oczach młodzieży, czyniąc go elementem prestiżu, a nie "kostiumem":

„Ja się nie przebieram w strój, ja się ubieram w strój, ja się w stroju bardzo dobrze czuję. [...] To, że ja w szkole chodzę w koralach, że chodzę z warkoczem, że chodzę na ludowo, to nie jest obciach. Bo ja jestem w tym naturalna”

Transmisja wewnątrzrodzinna.

Rodzina pozostaje fundamentalnym środowiskiem socjalizacji kulturowej. Wielopokoleniowe klany muzyczne stanowią trzon zespołów regionalnych. Młodzi adepci uczą się nie tylko techniki, ale całego kontekstu kulturowego poprzez uczestnictwo w nieformalnych sytuacjach (wesela, spotkania rodzinne), co badani określają mianem "wchodzenia w krew":

„I powiem Panu tak, jeżeli ktoś się tutaj wychował, od małego się tutaj funkcjonuje, to się nabiera takiego charakteru, specyfiki [...] Ta maniera wykonawcza wchodzi w krew i tak samo oni do nas to biorą.”

4. Bariery i szanse rozwoju.

Czynniki stymulujące:

Podstawowym potencjałem jest wysoki kapitał społeczny i duma z lokalnej tożsamości, która w ostatnich dekadach przestała być powodem do kompleksów, a stała się wyróżnikiem. Systemowe wsparcie finansowe dla instruktorów (program powiatowy) wyeliminowało

problem "dziury pokoleniowej", zapewniając dopływ młodych kadr. Ważnym czynnikiem jest też elastyczność tradycji – zdolność do inkorporowania nowych pokoleń bez utraty rdzenia stylistycznego.

Czynniki hamujące (bariery i wyzwania):

Deficyty w obszarze mobilności.

Poważnym wyzwaniem operacyjnym są koszty transportu. Ograniczenie możliwości uczestnictwa w festiwalach i przeglądach (krajowych i zagranicznych) hamuje wymianę doświadczeń i obniża motywację członków grup amatorskich, prowadząc do stagnacji artystycznej.

Ograniczenia infrastrukturalne.

Wysoka frekwencja na zajęciach skutkuje niewydolnością dostępnej bazy lokalowej. Niedobór sal warsztatowych i magazynowych stanowi barierę dla dalszego rozwoju instytucjonalnego.

Presja homogenizująca kultury masowej.

Zidentyfikowano zagrożenie ze strony dominujących, komercyjnych wzorców folkowych (głównie stylistyki góralskiej oraz pop-folku). "Moda na ludowość" w wydaniu internetowym promuje unifikację, co zagraża unikalnym cechom lokalnym (specyficzne instrumentarium, archaiczne skale, gwara).

„Teraz uczymy się przynależności do kultur internetowych. [...] Ale zrobiło się takie pomieszanie kultury z kulturą. To jest bardzo przykre moim zdaniem.” „Jest już tak, że internet też robi swoje. Próbuje nas troszkę zniszczyć. Czyli te takie szkoły wokalne [...] bardzo krytykują naszą kulturę, nasz śpiew.”

Luka w ciągłości edukacyjnej.

System wsparcia funkcjonuje efektywnie na poziomie szkoły podstawowej, jednak odnotowuje się wyraźny odpływ uczestników na etapie edukacji ponadpodstawowej. Brak dedykowanej oferty dla młodzieży licealnej (często szkoła poza terenem gminy) skutkuje zrywaniem więzi z kulturą lokalną w kluczowym momencie rozwojowym.

5. Główne wnioski dotyczące okoliczności prowadzenia działań związanych z muzyką tradycyjną.

W perspektywie socjologicznej analizowany przypadek należy rozpatrywać w kategoriach świadomego wyboru tożsamościowego. Tradycja nie jest tu już "dziedziczona bezwiednie", lecz aktywnie "wybierana" i pielęgnowana jako atrakcyjna forma samorealizacji i/lub alternatywa dla zglobalizowanej kultury masowej.

Zjawisko to można interpretować nawet jako formę oporu kulturowego. Społeczność lokalna, poprzez swoich liderów oraz instruktorów i nauczycieli, stawia granice między "folklorem autentycznym" (tradycyjnym) a "stylizowanym" (estradowym). Walka o zachowanie specyficznej manieri wykonawczej jest w istocie walką o podmiotowość kulturową:

„Musicie to robić tak, jak żeście się nauczyli. Bo jeżeli zagubicie, przestaniecie, to już potem tego nie odtworzycie. Tylko będzie to zespół już artystycznie opracowany.”

Kluczowym aspektem jest również instytucjonalizacja mecenatu. Przejście od mecenatu nieformalnego (bogaci gospodarze, zarobkujący muzycy, straż pożarna) do systemowego (samorząd) pozwoliło na przetrwanie tradycji, ale jednocześnie uzależniło ją od procedur administracyjnych i dotacyjnych, które nie zawsze są dostosowane do specyfiki "kultury żywej" (np. wymogi innowacyjności stojące w sprzeczności z ideą trwania).

6. Rekomendacje strategiczne i wnioski wdrożeniowe.

W świetle przeprowadzonej analizy, sformułowano następujące rekomendacje dla modelu wsparcia:

Wsparcie mobilności jako stymulator rozwoju.

Należy ustanowić konsekwentne, dedykowane linie wsparcia, finansujące koszty logistyczne (transport, zakwaterowanie). Mobilność grup amatorskich pełni funkcję edukacyjną i motywacyjną, będąc jednocześnie bardzo wydajnym elementem budowania prestiżu i sieciowania środowiska oraz regionu.

Ochrona endemitów kulturowych.

Systemy oceny i wsparcia (konkursy, granty) powinny premiować wierność lokalnym kanonom i specyfice wykonawczej ("manierze"), a nie tylko ogólną "atrakcyjność sceniczną". Konieczne jest wspieranie niszowych instrumentów i stylów przed dominacją kultury masowej.

Implementacja i skalowanie modelu edukacyjnego.

Model "szkółek muzykowania", oparty na stabilnym finansowaniu instruktorów przez samorząd szczebla powiatowego, rekomenduje się jako rozwiązanie systemowe do wdrożenia w innych regionach. Kluczowymi parametrami sukcesu są tu stabilność zatrudnienia mistrzów oraz powszechna dostępność zajęć.

„I Szkołka tutaj, teraz na przykład jakiś tam haft, granie, śpiewanie i to się w tej chwili tak rozrosło, że w każdej gminie my mamy 4-5 nauczycieli, a płaci to starostwo. [...] Kiedy to powstało w 2000 roku, nas było czterech. A jest 80 osób w tej chwili. Całą sprawą organizacyjno-logistyczną zajmuje się tam powiatowy ośrodek kultury.”

Rozwój infrastruktury warsztatowej.

Inwestycje w infrastrukturę kultury winny uwzględniać nie tylko przestrzenie ekspozycyjne, ale przede wszystkim zaplecze warsztatowe i socjalne, umożliwiające kultywowanie rzemiosła oraz integrację grup twórczych.

Opracowanie oferty dla młodzieży ponadpodstawowej.

Konieczne jest wdrożenie programów dedykowanych młodzieży w wieku 15+, łączących

tradycję z nowoczesnymi formami komunikacji, w celu zachowania ciągłości transmisji kulturowej w okresie dorastania.